

6. Устав Императорских Российских университетов. — СПб, 1884.
7. *Швидько Г.* Яворницький (Еварницький) Дмитро Іванович// Довідник з історії України/ За ред. І.З. Підкови, Р.М. Шуста: У 3 т. — К., 1999. — Т.3. — С.661 — 663.
8. *Шубравська М.М.* Д.І. Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. — К., 1972.
9. *Федоров В.А.* Церковные реформы в России в 60-70-е годы XIX в. // П.А. Зайончковский (1904—1983 гг.): Статьи, публикации и воспоминания о нем. — М., 1998.
10. *Федоров В.А.* Духовное образование в русской православной Церкви в XIX в.// Педагогика — 2000. — № 5. — С. 75 — 83.
11. *Яворницький Д.І.* Історія запорізьких козаків/ Пер. з рос. І.І. Сварника: У 3 т. — Л., 1990. — Т.1.
12. *Яворницький Д.І.* Запорожжя в залишках старовини і переказах народу: Ч.І; Ч.ІІ. — К., 1995.
13. *Яворницький Д.І.* Історія міста Катеринослава/ Упоряд. В.А. Сирота, В.С. Чернишов. — Вид. 2-е, доп. — Д., 1996.

Надійшла до редколегії 07.10.2007 р.

УДК 94(477.63) «18/19»

Л.М. Лучка

Дніпропетровський національний університет

Д.І. ЯВОРНИЦЬКИЙ І РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ КАТЕРИНОСЛАВА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Досліджено творчий внесок Д.І. Яворницького у розвиток катеринославських бібліотек початку ХХ ст. Увага дослідника сфокусована на формуванні бібліотечних фондів зібрань Катеринослава, їх поповненні посередництвом особистих зв'язків Д.І. Яворницького з видатними українськими та російськими діячами.

Спадщина Д.І. Яворницького належить до кращих надбань культури українського народу. Наукова діяльність видатного вченого, етнографа,

археолога, краєзнавця Д.І. Яворницького розкрито у статтях та книгах науковців, серед них М. Чабан, С. Світленко, В. Лазебник С. Абросимова, Г. Швидько та ін.

Але до цього часу немає повного історичного огляду внеску Д.І. Яворницького у бібліотечну справу Катеринославщини. Цей вклад великого вченого у розвиток бібліотечної справи Катеринослава, висвітлення ролі та визначення місця катеринославських бібліотек у його науковій діяльності не були досліджені.

Автор статті має на меті проаналізувати (на базі першоджерел) діяльність Д.І. Яворницького через його ставлення до бібліотеки Катеринославського історичного музею, який він очолював на початку ХХ ст. (з 1902 р.).

Актуальність цієї розвідки полягає у з'ясуванні нових фактів історичного процесу, часткою якого є історія бібліотечних зібрань.

Об'єктом дослідження є творча співпраця Д.І. Яворницького та бібліотек історичного музею ім. О.М. Поля, Катеринославської вченої архівної комісії та Катеринославської міської бібліотеки. Джерела, які використані автором у дослідженні, отримані у бібліотеках ДІМ, відділі краєзнавства ДОУНБ та ВРК НБ ДНУ, Державній публічній історичній бібліотеці Росії, НБУ ім. В. Вернадського.

Увага дослідження зосереджена на бібліотечних фондах історичного музею та міської бібліотеки, їх формуванні, аналізі складу, системі класифікації. Охарактеризовано читачів, які користувалися зазначеними фондами, та бібліотекарів, які зберігали книгозбірні як пам'ятки минулого Росії.

Наукова діяльність Д.І. Яворницького на Катеринославщині пов'язана з Обласним історичним музеєм ім. О.М. Поля. Як освічений та енергійний діяч Південно-російського краю, аматор археології, О.М. Поль протягом 13 років зібрав найбагатшу колекцію, що налічувала на кінець ХІХ ст. 4774 предмети старовини вартістю 200 тис. доларів (з іноземного видання) [3, с. 9]. Зі спогадів І.Ф. Вертоградова, викладача Катеринославського комерційного училища, секретаря Катеринославської Вченої Архівної комісії, відомо що О.М. Поль створив колекцію стародавніх рукописів та бібліотеку, яка стала основою бібліотечного музейного фонду [1, с. 17]. Яворницький, високо оцінюючи зібрання О.М. Поля, називав її найвизначнішою приватною колекцією ХІХ ст. [25, с. 44]. І.Я. Франко назвав колекцію О.М. Поля авторитетним музеєм південноруських старожитностей [23, с. 47].

Після смерті О.М. Поля у 1890 р. спадкоємницею унікального зібрання стала його дружина О.С. Поль.

Громадські та державні діячі Катеринославщини високо цінували науковий внесок О.М. Поля в розвиток міста ХІХ ст. й порушували питання про заходи на честь вшанування пам'яті краянина. У 1900 р. катеринославське земство ухвалило рішення про заснування музею ім. О.М. Поля.

Через два роки, у 1902 р. за ініціативою Наукового Товариства був відкритий музей при комерційній школі як культурно-освітня установа [3, с. 9]. Товариство підготувало «проект», у якому планувалися посади бібліотекаря, консерваторів відділів та їх помічників. Згідно із планом приміщень, бібліотеці відводилася площа розміром 5,8 кв. саж. [5, с. 22].

Д.І. Яворницького обрано директором музею (1902 р.). У 1905 р. обласний музей на чолі з Д.І. Яворницьким отримав не тільки власне приміщення на Соборній площі, а окрім того й колекцію О.М. Поля від його дружини в кількості 2060 предметів старовини вартістю 10000 карб. [1, с. 18]. За словами Д.І. Яворницького, до складу колекції О.М. Поля входили рукописні карти, атласи та архівні документи [25, с. 44].

Отже, бібліотека Катеринославського обласного музею ім. О.М. Поля веде свій початок від колекції його засновника. Бібліотека, будучи єдиним цілим з музеєм, пройшла усі численні періоди становлення та розвитку закладу.

Перший опис колекції О.М. Поля, підготовлений Шмаковим, був надрукований у 1887 р. на сторінках газети «Екатеринославские губернские ведомости» [1, с. 19].

Каталог, складений К. Мельник, дійсним членом товариства літописця Нестора, вийшов з друку у 1893 р. Це друге довідкове видання музею. На жаль, у ньому відсутні відомості про бібліотечні зібрання музею. Річ у тім, що К. Мельник, за фахом археолог, підготувала перший випуск каталогу за своєю тематикою. Передбачалася підготовка до видання інших випусків, які б містили інформацію про бібліотеку музею. Але відомості про них відсутні.

Базовими джерелами дослідження стали каталоги 1905 р. та 1910 р., звіти Катеринославського обласного музею ім. О.М. Поля за 1905–1906 рр., 1910 р.

Отримавши посаду директора музею, Д.І. Яворницький поклав на себе й обов'язки впорядкування збірок й наступне їх поповнення. Першими надбаннями музею були подарунки професора Д.І. Яворницького. Український археолог, десятки років досліджуючи історію запорозьких козаків за архівними документами та пам'ятками, сформував численні збірки з культури Запорожжя. Ці збірки він безкоштовно передавав музею [3, с. 13].

Видатний вчений сам мав право на огляд старовинних церков, саме там він віднаходив й відбирав до музею стародруки (євангелії). У своїх мандрівках, досліджуючи старовину й сучасність по селах Катеринославської губернії початку ХХ ст., він бачив страшну картину хаосу, що панував у церковних архівах: частина давніх документів була розшматованою, інша — покрита цвілью, частину пацюки перетворили на паперовий мотлох. Його шана й любов до книг як першоджерел були потужним внутрішнім імпульсом до порятунку церковної старовини. Завдяки Д.І. Яворницькому музей з бібліотекою збагатився старовинними євангеліями кількістю до 50 примірників [24, с. 12].

Цінність музейної бібліотеки, зокрема, полягає й у тому, що її фонди містять одиничні примірники стародруків.

Бібліотека була невід'ємною частиною обласного музею. Про це свідчить, наприклад, виступ В. Курилова на відкритті музею, у структурі якого зазначені бібліографічний відділ та наукова бібліотека, завданням яких було отримання інформації за відсутності необхідних посібників. Книги наукової бібліотеки мали доповнювати музейні зразки [4, с. 17].

Окремих бібліотечних каталогів музей не видавав, але опис його книгозбірні друкувався у загальних звітах культурно-історичного закладу, один із розділів якого було присвячено бібліотеці.

Каталоги є цінним джерелом для цілісного уявлення про бібліотеку, її фондові зібрання та структуру. Каталог 1905 р. свідчить про структуру бібліотечного фонду, який розподілявся на 13 відділів [10].

Найціннішим джерелом поповнення фондів були пожертвування: дарунки від приватних осіб та окремих установ. Заслужують на увагу факти ділового спілкування директора музею Д.І. Яворницького з різними приватними особами з метою поповнення фондів музейної бібліотеки [6-9]. Згідно із звітом музею за 1905—1906 рр., бібліотека поповнилася 500 джерелами [24]. Рукописи XVI—XVIII ст. у кількості 18 примірників надійшли від В. Базилевського, Г. Кернеренка, С. Бачинського, В. Магденка. Серед рукописів — справжні шедеври: «Ирмологий на крюковых нотах» XVI — XVII ст. (3 прим.). «Помянник» В. Тарновського; «Книга статут малороссийских прав»; «Евангелие учительное» 1592 р. [10, с. 127]. Окремо оглянемо останній документ. Інформація про рідкісне видання є і в «Каталозі» 1910 р. [11]. Цікавий матеріал про стародрук міститься у «Звіті» професора Київського університету, почесного члена Російського бібліографічного товариства, дійсного члена НТШ В.М. Перетц [22].

«Евангелие Учительное» не має початку. Збірник складається з повчальних слів на євангельські читання з різними додатками. Обсяг

збережених сторінок складає 273 аркуші значного формату (30,5 x 19,5 см.). Євангеліє написана двома почерками напівстатутними літерами південнослов'янського типу. Запис «1592 рік» зроблено на звороті четвертого листа з кінця [22, с. 36]. Читачами, які працювали з цим джерелом у 1910 р., були згадуваний В.М. Перетц та студент історико-філологічного факультету Київського університету С.Ф. Акімович, який склав постатейний опис рукопису та вивчив його склад [22, с. 15].

За місцем друкування стародруки розподілялися на київські, московські, чернігівські, почаївські, петербурзькі та інші.

У 1905 р. бібліотека стародруків складалася з книг московського друку – 62 примірників, петербурзького – 53 примірників, київського – 16 примірників. Зауважимо, фонди містили й стародруки західного видання: польською та німецькою мовами у кількості 12 примірників, а також книги невідомого видання – 9 примірників [10, с. 186]. У 1906 р. до бібліотеки обласного музею надійшла найбільша кількість стародруків московського видання (40 джерел), книги почаївського друку поповнили бібліотеку у кількості двох примірників.

За свідченням В.В. Данилова, фольклориста, архівіста, бібліотекаря Катеринославської вченої архівної комісії, рукописний відділ музейної бібліотеки отримав манускрипти Т.Г. Шевченка з його автобіографією, листом до М. Щепкіна від 4 січня 1858 р. та справами про перебування поета у засланні в Новопетровській фортеці [2, с. 7]. За звітом Д.І. Яворницького відомо, що до бібліотеки у 1906 р. надійшло одне джерело західного видання німецькою мовою.

У 1905 р. архів, який містився при бібліотеці, налічував 116 джерел. Серед них центральне місце відводилося купчим, указам, проханням, листам, квитанціям, розпискам. За 1906 р. до архіву надійшли 32 джерела.

Наступний розділ бібліотеки вміщує книги історичного змісту. Серед 61 примірника, зафіксованих у «Каталозі» 1905 р., увагу привертає надзвичайно цінне джерело «Летопись по Лаврентиевскому списку», видане у Санкт-Петербурзі в 1872 р.

Історичні зібрання були представлені книгами видатних російських та українських істориків: М. Карамзіна, А. Брікнера, М. Полевого, Д. Бантиш-Каменського, В. Антоновича, А. Скальковського, Д. Мордовцева, П. Куліша, М. Комарова, Д. Яворницького: «Источники для истории запорожских козаков», два тома; А. Богуміла – катеринославське видання 1905 р. В.П. Горленко, український письменник та громадський діяч, у 1905 р. подарував музею книгу «Родословие Разумовских» [6, с. 119].

У 1906 р. до бібліотечного зібрання історичних книг надійшло 70 джерел. Перелічимо деякі з дарунків відомих культурно-громадських діячів: медика та любителя археології П.М. Сочинського «Хозяин и хозяйка» (переклад з німецької мови, видання 1789 р.); вісім примірників з бібліотеки родини Мізко, наприклад, Ф. Ділтей «Начальные основания вексельного права», «Диоптра или зеркало мирозрительное», «Краткое руководство к математической географии», «Письма о разных физических и философических материях»; Поппія «Опыт о человеке»; «Столетие русской словесности»; Лініцького «Тайный советник Г. С. Рындовский» [10, с. 204].

Окремого огляду заслуговує листування В.В. Данилова з Д.І. Яворницьким (1905–1911 рр.), яке свідчить про тривалі ділові стосунки двох видатних особистостей з питань співпраці обласного музею та Катеринославської Вченої Архівної комісії. Д.І. Яворницький, зокрема, отримував праці В.В. Данилова для бібліотеки музею: «Приключения казацкого атамана Урвана». — К., 1901; «Сказки Гоголя». — К., 1900; «Запорожский атаман Грицько Нечай». — С.Пб., 1900 [6, с. 151].

Вважаємо за необхідне підкреслити, що В. Данилов був власником епістолярної спадщини українських етнографів: П. Лукашевича, А. Метлинського, П. Куліша, Л. Боровиковського, І. Вагилевича, М. Маркевича, Г. Залюбовського та М. Максимовича, яку він обіцяв віддати Д.І. Яворницькому у музей ім. О.М. Поля [6, с. 155].

Серед бібліотечного фонду музею бачимо й обласний відділ (місцевий, Новоросійський). У 1905 р., за цим відділом значилися 26 примірників. Зміст книг обласного відділу відбивав життя Катеринославської губернії. Придбання книг за 1906 р. склали 49 джерел: подарунки В. Біднова, Г. Гаркушевського, П. Окулова, Д. Яворницького: «Машуков В. Материалы к изучению церковной старины Украины». У 1906 р. до бібліотеки надійшло й білоруське видання книги Л. Плевського «Город Брест-Литовск и его древние храмы». — Гродно, 1894.

Книги з археологічних наук представлені 54 примірниками. Відділ поповнювався переважно через книгообмін з іншими установами. Наприклад, «Записки Одесского общества истории и древностей» (Т. II – XIV), «Труды Московского археологического общества» (Т. III, IV, XX); «Труды Киевского археологического общества»; «Труды Воронежской ученой архивной комиссии», «Труды Владимирской ученой архивной комиссии», «Труды Черниговской ученой архивной комиссии», «Труды Пермской ученой архивной комиссии», «Музей древностей, пожертвованных В.В. Тарновским» [10, с. 163].

П'ятий розділ бібліотечного музейного зібрання мав назву «Нумизматика и сфрагистика». У 1905 р. за кількістю видань розділ був невеликий (15 примірників). Опис містить відомості про книги не тільки російською мовою, а й французькою.

У фондах бібліотеки містився значний за обсягом відділ етнографії та антропології. У 1905 р. кількість книг у ньому складала 110 примірників, що й зрозуміло, оскільки мета та завдання бібліотеки як структурного підрозділу музею перш за все полягали у пошуках та вивченні історичного минулого України, зокрема, Катеринославщини й Запоріжжя.

Цей відділ має найстрокатіший перелік імен авторів та назв книжок, переважно про фольклор, представлені вони (що складає особливість розділу) українськими виданнями: І. Манжура «Сказки, пословицы». — Х., 1890; М. Драгоманов «Малорусские народные предания и рассказы». — К., 1876; І. Рудченко «Народные южнорусские сказки». — Вип. 1, К., 1867; О.С. Балліна «Українські пісні». — С.Пб., 1863.

З епістолярної спадщини двох видатних науковців ХІХ–ХХ ст. Д.І. Яворницького та Я.П. Новицького, родом з Олександрівська, відомо, що завдяки їхнім приязним стосункам, бібліотека музею поповнилася у 1884 р. дарунками Я.П. Новицького — журналом «Киевская старина» за 1884 р. [6, с. 389]; у 1905–1906 рр. книгами: М. Срединский. «Материалы для флоры Новороссийского края и Бесарабии». — Одеса, 1872–1873; П. Тутковский «Мінералогія в таблицях». — К., 1888; А. Бекетов «Курс ботаніки». — Т.ІІ, С.Пб., 1874; Я.П. Новицкий «Малорусские песни, собранные в Екатеринославской губернии». — Х., 1894. Слід особливо наголосити на характерній особливості дарування Я.П. Новицького — це були саме українські книги.

Із загального музейного опису 1905 р. слід вирізнити книгу «Из украинской старины» — перше ілюстроване видання з малюнками академіків С.І. Васильківського та М.С. Самокиша з текстом Д.І. Яворницького. Книга видана російською та французькою мовами. Наступні цікаві видання, за звітом Д.І. Яворницького, були: «Национальные костюмы», 1840 р. та «Альбом европейских костюмов», подаровані М.М. Стефанською у 1906 р.

До компактних за обсягом відділів музейного бібліотечного зібрання відносимо: «статистику» у кількості шести джерел та «географію» у кількості чотирьох примірників. Нові надходження до цих розділів були незначними. Так, у 1906 р. географічні науки поповнилися трьома примірниками, які однозначно можна назвати раритетами, навіть книж-

ковими шедеврами: «Прево. История о странствиях». — М., 1782 та «Дела Порт. Всемирный путешественатель». — Т. XX та Т. XXIII. — СПб., 1793.

У бібліотечних фондах був й відділ, який зберігав белетристичну літературу. Друга половина XIX — початок XX ст. характеризується підвищеним інтересом до читання книг белетристичного змісту. Д.І. Яворницький збирав видання вітчизняних авторів (Г.С. Сковорода, Д.І. Багалій, М.М. Карамзін, В.А. Жуковський, М.М. Загоскін); у фондах музею були представлені вагомі в історії краю малоросійські видання у кількості 41 примірника (Г. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, І. Котляревський, П. Куліш, М. Кропивницький, І. Нечуй-Левицький, І. Манжура, П. Мирний, О.П. Стороженко, Т.Г. Шевченко «Кобзар». — СПб., 1860). Згідно зі звітом директора музею, у 1906 р. бібліотека отримала 36 книг художньої літератури.

Г. Кернеренко подарував бібліотечі рідкісне Петербурзьке видання «Энеиды» І. Котляревського 1808 р. та український альбом пісень, дум, казок, байок, віршів під назвою «Чайка», київського видання 1876 р. І.І. Черкас надіслав до бібліотеки твори: О. Кониського «Жизнь Шевченка», Кулябко «Т.Г. Шевченко», М. Драгоманова «Громада». Увагу привертає «Французская масонская грамота» з печаткою на синій шовковій стрічці. Видання поповнило історичний відділ бібліотеки [24, с. 192].

У структурі музею було створено відділ науково-популярних видань, кількість яких у 1905 р. складала 28 джерел. Склад відділу відрізняється тематичною різноманітністю: історичні книги (Я. Фальке «Эллада и Рим»), мистецтвознавчі (П. Гнедич «История искусств»), біолого-географічні (М. Неймайр «История Земли», І. Ранке «Человек», Т.І та ІІ; А. Брем «Жизнь животных», Т. 1—10; Б. Келлер «Жизнь моря», Т. І та ІІ).

У 1906 р. бібліотека поповнила свої фонди 36 примірниками, серед яких вирізняються книги Ф.С. Поленова про клімат та погоду.

Завершуємо огляд музейної книгозбірні відділом тринадцятим, який відображає карти та плани, їх кількість у 1905 р. складала 27 примірників. Бібліотека мала рукописний «План Бузівки» 1779 р., «План г. Катеринослава» та «План Екатеринославского обласного музея». Увагу привертає план Дніпра 1779 р., який належав полковнику М. Фалєєву, будівничому Катеринослава. Очолюючи обласний Катеринославський музей, Д.І. Яворницький підготував вищеназваний план окремим виданням під назвою «Планы части реки Днепра, 1779 и 1780 гг.».

Зазначимо, що у 1905 р. до бібліотеки обласного музею надійшли

ще три джерела: 1) К.В. Болсуновский «Русские монетные гривни». — К., 1903; 2) П.М. Добровольский «Описание исторического музея Черниговской учебной архивной комиссии», Ч.І, Чернигов, 1905; 3) «Материалы к истории граверного искусства в Малороссии, XVII, XVIII и XIX вв: Иконография».

Бібліотека Катеринославського обласного музею поповнювала свою колекцію не лише дарунками. Директор музею виділяв кошти й на купівлю видань, про що свідчить звіт за 1905—1906 рр. Так, за цей період були придбані: дві книги В. Антоновича, дві книги П. Батюшкова: «Волинь» та «Подолля», М. Грушевського «Очерки истории украинского народа», Бігдая «Песни кубанских и тверских казаков» в чотирьох томах, П. Куліша «Записки о Южной Руси».

Кількість придбаних видань свідчить про наявність незначних коштів на розвиток бібліотечної справи музею. Проте якість придбаних видань, їх зміст, безумовно, роблять честь колекції. Саме Яворницький, незважаючи на перешкоди й заборони, значну частину колекції сформував з видань про історію українського народу, що було надзвичайно важливим для піднесення національної самосвідомості.

Подальший розвиток музейної бібліотеки простежимо за «Каталогом Екатеринославского обласного музея им. А.Н. Поля» 1910 р. [11] та «Отчетом об экскурсии семинария русской филологии в Полтаву и Екатеринослав» 1910 р. [22].

На жаль, названі джерела не містять відомостей про кількісний склад бібліотечного фонду музею за 1910 р., але фіксують повний перелік стародруків та рукописів. У 1910 р. відділ стародруків та рукописів налічував до 70 примірників рукописів та 60 стародруків. За п'ять років (1905—1910 рр.) зусиллями й натхненною працею директора музею проф. Д.І. Яворницького особливо зросла кількість стародрукованих Євангелій й склала 60 джерел. Найпізніше видання відноситься до 1717 р., інші мають друк XVIII ст. [22, с. 35].

Для роботи з рукописами та стародруками Д.І. Яворницький люб'язно надавав свій кабінет читачам впродовж цілого дня та вечора [22, с. 5].

Зазначимо, що в музейній книгозбірні у 1910 р. привертав увагу читачів збірник повчань XVIII ст. Початок рукопису відсутній, кількість сторінок складає від 9 по 359 аркуш. Позначка на першому аркуші збірника дозволяє зробити висновок, що джерело було власністю Імператорського Харківського університету. Проповіді ієромонаха Т. Дербицького та А. Флоринського складають головний зміст рукопису. Вищезазвану інформацію отримано від професорського стипендіата Київсь-

кого університету С. І. Маслова, який працював з цим джерелом у 1910 р. [22, с. 7].

Його брат В.І. Маслов, також стипендіат Київського університету, працюючи в музеї ім. О.М. Поля в 1910 р., натрапив на список поеми К. Рилєєва «Войнаровский», виданої в 1825 р. Поема переписана у зошиті, на синіх аркушах, має на сторінках 22 і 23 водяний знак за номером 1826 [22, с. 10].

Наступна інформація стосується «Сборной рукописи» за номером 52, з яким працювала В.П. Адріанова, слухачка Вищих жіночих курсів та учасник занять філологічного семінару у Катеринославі. Збірник складався з аскетичних творів, з рисами української мови. Видання відноситься до XVIII ст. Запис на звороті першого аркуша джерела свідчить про купівлю у 1801 р. «Сборной рукописи» губернським реєстратором М. Годковим у дячка В. Романовського.

Ще одна з слухачок Вищих жіночих курсів С.О. Шеглова у 1910 р. вивчала рукописний збірник кінця XVII або початку XVIII ст., який був написаний характерним українським скорописом, складався з багатьох статей, запозичених з Пролога та Печерського Патерика (Євангелія українського типу). Рукопис містить апокрифічні оповідання [22, с. 26].

Учасники семінару 1910 р., як свідчить В.М. Перетц, висловили вдячність директору Катеринославського обласного музею ім. О.М. Поля професору Д.І. Яворницькому за допомогу та уважне відношення під час семінару.

Музейне бібліотечне зібрання поповнилося у XIX ст. надходженням з бібліотеки Московської духовної академії у кількості двох книг: М. Ломоносова «Российская граматика» та «Собрание разных сочинений». У фонді бібліотеки значиться книга М. Кутузова, дарована його ад'ютанту Федору під назвою «Наказ ... Екатерины II ...» [14, с. 16, 17, 18].

Привертають увагу жіночі книжкові дарунки: з бібліотеки Марії Ставровської: «Записки Максимилиана Бетюна, герцога ...» [14, с. 12], із книг О. Сапкової: «Краткое землеописание Российского государства» [14, с. 14], із приватної колекції А. Родзянкиної: «Опыт трудов Вольного Российского собрания при Московском университете»; П.С. Паллас «Путешествие по разным провинциям Российской империи» [14, с. 20]; із книг Марії Шагарової: «Первые основания универсальной истории с сокращенной хронологией», Ч. 2 та Ч. 3 [14, с. 21].

У 1910 р. Д.І. Яворницький передав до бібліотеки музею книгу М.В. Закревського «Старосветский бандурист», яка зафіксована у відділі етнографії під номером 173 [15, с. 124].

Охарактеризувавши склад бібліотеки фонду, його структуру, перейдемо до місця його розташування. З листа хранителя Катеринославського історичного музею Т.М. Романченка дізнаємося, що у 1913 р. у музеї стояв «шкап Поля з книжками» [7, с. 433]. Наступний лист Т.М. Романченка свідчить про наявність у 1915 р. частини книгозбірні музею, яка містилася у кабінеті директора в шафі. Одним з читачів її з дозволу Яворницького була художниця Чернова [7, с. 260]. Відповідальність за бібліотечні книжки музею ніс Т. Романченко. З листа відомо, що музейні книжки на обкладинці мали «літери і номери», тобто музейним книгам надані шифри класифікації [7, с. 260–261].

Цінним за змістом та хронологічними рамками бібліотечні фонди музею були затребувані читачами-катеринославцями та гостями міста. Проте дати вичерпну характеристику читацької аудиторії музейної бібліотеки немає можливості, оскільки бібліотека не мала на меті обслуговування широких верств населення. Цей Катеринославський культурний заклад не був публічним. Користувачами історичних джерел були прогресивні міські діячі, відомі історики, дослідники, науковці з інших українських та російських міст [3, с. 34]. Цікаво дізнатися, яким був термін користування та як вирішувалися питання повернення книг до бібліотек. Бібліотека не мала відповідного приміщення. З епістолярної спадщини Д.І. Яворницького відомо, що книги видавалися тільки з дозволу директора музею.

Обов'язки бібліотекаря виконували хранителі музею, які не упорядковували бібліотеку, а піклувалися про збереження музейних книжкових скарбів: В. Строменко — музейник, перший хранитель Катеринославського музею (1903–1904, 1908 рр.) [8, с. 723]; М. Підосинников — природознавець, член Ради музею, викладач Катеринославської класичної гімназії (1909–1916 рр.) [8, с. 714]; Т. Романченко — культурний діяч, етнограф (1910–1917 рр.) [9, с. 461].

Досліджуючи історію катеринославської музейної бібліотеки початку ХХ ст., автор знайшов несподівану й цінну, на нашу думку, інформацію про цікаві факти, що розкривають постать Яворницького як бібліографа, ерудита книжкової продукції. Підтвердженням цього — складання Д.І. Яворницьким бібліографічних списків архівних матеріалів з історії Запорозжя, які надруковані в журналі «Киевская старина» за 1886 р., покажчика історичних книжок для Б.Д. Грінченка, літературознавця та видавця [6, с. 125]. Покажчик складався з книжок про минуле України у кількості 9 примірників. Їх підбір свідчить про вміння вдатного вченого орієнтуватися у книжковому світі новинок Російської

імперії початку ХХ ст. На перших позиція переліку — книги відомих українських істориків: В. Антоновича, М. Грушевського, Я. Марковича, П. Єфименка, І. Каманіна, О. Лазаревського [9, с. 51].

Своїм бібліографічним досвідом з опрацювання історичних джерел Д.І. Яворницький люб'язно ділився не тільки з російськими та українськими діячами, а й з іноземними. Наприклад, французький історик П. Пірлінг у 1888 р. звернувся до Яворницького з проханням надіслати йому виписки із щоденника Комулея (О. Комуловича — хорватського священика кінця ХІХ ст., який відвідав Україну й вів переговори з С. Наливайком). Переклад щоденника підготував особисто Д.І. Яворницький [6, с. 428].

Наукові задуми змушували Д.І. Яворницького постійно розшукувати нові цікаві документи. Так, у 1886 р. видатний історик знайшов у приватному зібранні петербурзького аристократа П.Я. Дашкова рідкісні примірники з історії Запорозжя, які містили, зокрема, декілька невідомих творів про запорозьких козаків німецькою, французькою та англійською мовами. Німецьке видання професор переклав особисто й видав невеликою книжечкою під назвою «Подробное и правдивое описание запорожских козаков Фендрика-фон-Гендловина, который долгое время прожил в стране, где обитает этот народ» [9, с. 102].

Увагу сучасників привертають наполегливість та працездатність ученого. Працюючи над улаштуванням лексичного матеріалу для українського словника як додатка до «Словника» Б. Грінченка, Д.І. Яворницький буквально «вивуджував» матеріали з невідомих до того часу джерел. Для найшвидшого й успішного завершення роботи Д.І. Яворницькому потрібні були усі томи «Харьковского сборника», хоча 10 випусків він уже мав [9, с. 248]. Так, у 1914 р. Д.І. Яворницьким було зібрано 6700 слів, у 1915 р. — 8050 слів, в одному з листів, Д.І. Яворницький ділився планами про намір зібрати 10000 слів [9, с. 125].

На нашу думку, важливим є з'ясування фактичного наповнення книжкової спадщини Д. І. Яворницького у бібліотеках Катеринослава.

За звітами Катеринославської міської громадської бібліотеки, книги Д.І. Яворницького знаходилися у фондах книгосховища у розділі «Історія та біографія». Твори Д.І. Яворницького запитували по роках: 8 раз (1904 р.) [16, с. 27], за 1907 р. кількість запитів збільшилася і досягла 13 раз [17, с. 17]. За 1910–1915 р. кількість примірників Д.І. Яворницького у книгосховищі не змінюється, цифра примірників стабільна — 5 книг. Нових придбань творів видатного історика та краєзнавця не було. Але звіти містять показники обертаності книг Д.І. Яворниць-

кого, які щорічно зростали: 1910 р. — 15 раз; 1911 р. — 19 раз; 1913 р. — 20 раз; 1914 р. — 24 рази. З вищеназваних цифр виведено показник читаності книг Д.І. Яворницького. У 1910 р. у міській бібліотеці кожне видання Д.І. Яворницького запитувалося 3 рази. За 1911 р. показник досягнув 3,8 разів. У 1913 р. кожна бібліотечна книга видатного історика запитувалася читачами 4 рази; в 1914 р. попит на історичні твори українського діяча склав 4,8. Тут доречно зазначити, що твори Д.І. Яворницького мала й бібліотека Катеринославської земської Управи, яка у 1914 р. в VI розділі «Біографія та історія» нараховувала шість книг: «История запорожских казаков», 3 т.; «Очерки по истории запорожских козаков и Новороссийского края», 2 кн.; «Вольности запорожских козаков», 1 кн. [12, с. 19].

Отже, потреба в творах Д. І. Яворницького свідчить про зростання популярності. Прогресія показників очевидна. З одного боку, життя вимагало знань про історію української нації, вивчення свого коріння — краєзнавства. З іншого, звіти Катеринославської міської громадської бібліотеки не містять відомостей про наявність творів Д.І. Яворницького у фонді читальної зали. Серед переліків багатьох українських та російських письменників прізвище Д.І. Яворницького відсутнє. В «місцевому» відділі бібліотеки книг з історії краю також невелика кількість. Очевидно, офіційні списки Міністерства народної освіти не містили творів Д.І. Яворницького у числі рекомендованих до придбання для читачкої аудиторії читальних залів бібліотек.

Підсумовуючи, робимо висновок, що бібліотечне зібрання Катеринославського обласного музею ім. О.М. Поля, який очолював Д.І. Яворницький, це — добре організована за змістом та цінна за часом видання книжкова колекція. На початку ХХ ст. бібліотека музею діяла і посідала певне місце в бібліотечній мережі Катеринослава. Завдяки активній участі директора музею професора Д.І. Яворницького у культурно-громадському житті міста, бібліотека музею Катеринослава на початку ХХ ст. поповнювалася його працями, творами видатних українських, російських діячів та виданнями різних товариств через книгообмін та особисті стосунки.

Характеристика Д.І. Яворницького як бібліографа дає змогу ширше висвітлити коло його діяльності через відношення до книжок. Розкриття теми «Бібліотеки в житті Д.І. Яворницького» потребує подальшого вивчення.

Бібліографічні посилання

1. *Вертоградов И.Ф.* Памяти А.Н. Поля. — Екатеринбург, 1910.
2. *Данилов В.* Екатеринбургский областной музей им. А.Н. Поля. — Екатеринбург.
3. Дніпропетровський краєвий історико-археологічний музей: 36. Т.1 / Ред. проф. Д.І. Яворницького. — Д., 1929.
4. Екатеринбургский обласной музей им. А.Н. Поля: История создания и задачи учреждений: Речи. — Екатеринбург, 1905.
5. Екатеринбургское научное общество. Труды. 1903: Год III. Екатеринбург, 1904.
6. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д.І. Яворницького. — Д., 1997.
7. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 2: Листи діячів культури до Д.І. Яворницького. — Д., 1999.
8. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 3: Листи музейних діячів до Д.І. Яворницького. — Д., 2005.
9. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д.І. Яворницького до діячів науки і культури. — Д., 2005.
10. Каталог Екатеринбургского областного музея им. А.Н. Поля. Археология и этнография. — Екатеринбург, 1905.
11. Каталог Екатеринбургского областного музея им. А.Н. Поля. — Екатеринбург, 1910.
12. Каталог книг библиотеки Екатеринбургской уездной земской Управы, учрежденной для служащих в Уездном земстве. — Екатеринбург, 1914.
13. Каталог коллекции древностей А.Н. Поля в Екатеринославе. Вып.1 / Сост. Е. Мельник. — К., 1893.
14. Книги гражданской печати XVIII века: Каталог музейной коллекции / Сост. С.В. Абросимова. — Д., 1989.
15. Летопись Екатеринбургской Ученой Архивной комиссии. — Вып. 7. — Екатеринбург, 1911.
16. Отчет Екатеринбургской городской Общественной библиотеки за 1904 г. — Екатеринбург, 1906.
17. Отчет Екатеринбургской городской Общественной библиотеки за 1907 г. — Екатеринбург.
18. Отчет Екатеринбургской городской Общественной библиотеки за 1910 г. — Екатеринбург, 1911.
19. Отчет Екатеринбургской городской Общественной библиотеки за 1911 г. — Екатеринбург, 1912.

20. Отчет Екатеринославской городской Общественной библиотеки за 1913 г. — Екатеринослав, 1914.
21. Отчет Екатеринославской городской Общественной библиотеки за 1914 г. — Екатеринослав, 1915.
22. *Перетц В.Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Полтаву и Катеринослав. — К., 1910.
23. *Франко І.* Українська література в 1904 р. — Л., 2005.
24. *Яворницький Д.И.* Отчет Екатеринославского областного музея им. А.Н. Поля, 1905—1906. — Екатеринослав, 1907.
25. *Яворницький Д.* Музей А.Н. Поля // Исторический вестник. — 1890. — Т. XLII. — С. 794—798 (40—44).

Надійшла до редколегії 01.12.2007 р.

УДК 94 (477.63) Яворницький «1904—1913»

М.Е. Кавун

Дніпропетровський національний університет

**ДМИТРО ЯВОРНИЦЬКИЙ У ВИРІ
МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО КАТЕРИНОСЛАВА:
ТОПОНІМІЧНИЙ ПРОЕКТ 1906 р. ЯК ПЕРСОНАЛЬНО-
СВІТОГЛЯДНА ТА КУЛЬТУРНО-СИМВОЛІЧНА
ПРЕЗЕНТАЦІЯ**

Проаналізовано вперше в історіографії перший та єдиний проект комплексної реформи міської топонімії Катеринослава, автором якого був Д.І. Яворницький, та спробу його реалізації в міжреволюційний період початку ХХ ст. Визначено змістовне наповнення, культурні та ідеологічні аспекти проекту. Розглянуто причини нереалізованості цієї ініціативи в контексті існування певних культурних протиріч між світоглядними і культурними імперативами Д.І. Яворницького та механізмами формування і функціонування міського середовища Катеринослава модерної доби.

Культуротворча активність Дмитра Яворницького в модерному, але підімперському Катеринославі, практики та результати його взаємодії